

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/44/230-233>

Aysu Rzayeva

Azərbaycan Universiteti

<https://orcid.org/0009-0009-3594-2173>

rzayevaaysu1309@gmail.com

"Dəli Kür"də ifadə edilən tamamlıqlar: ədəbiyyat və dilin qovşağı

Xülasə

Ədəbiyyat və dil, mədəniyyətin əsas sütunlarını təşkil edən iki güclü sahədir. İsmayıl Şıxlının "Dəli Kür" əsərində dilin zənginliyi və tamamlıqların incə şəkildə ifadəsi Azərbaycan ədəbiyyatının milli dəyərlərini üzə çıxarır. Əsərdə tamamlıqlar həm insan xarakterlərinin, həm də hadisələrin psixoloji dərinliyini açmaq üçün istifadə olunur. Bu tamamlıqlar hadisələrin inkişafını və qəhrəmanların daxili dünyasını əks etdirməklə, dilin ədəbi təhlildə necə ustalıqla istifadə edildiyini göstərir. Tamamlıqlar "Dəli Kür"də Azərbaycan ədəbiyyatının sosial və mənəvi məsələlərinə işıq salan vasitə kimi çıxış edir. Məsələn, Kür çayı obrazı həm coğrafi, həm də metaforik olaraq tamamlayıcı rol oynayır, xalqın həyat tərzini və axarını ifadə edir. İnsanların çayla qurduğu əlaqələr dialoq və təsvir vasitəsilə dərin mənə qatlarını açır. Bu, dilin obraz yaratmadakı gücünü vurğulayır. Əsərdəki tamamlıqlar sadəcə dilin strukturu deyil, həm də milli-mənəvi dəyərlərin daşıyıcısıdır. İsmayıl Şıxlının dili xalqın düşüncə tərzini, emosiyalarını və gündəlik həyatını ustalıqla əks etdirir. Bu tamamlıqlar vasitəsilə "Dəli Kür", ədəbiyyat və dilin bir-birini necə tamamlaya biləcəyini, birlikdə xalqın mədəniyyətini daha geniş auditoriyaya çatdırma qabiliyyətinə malik olduğunu göstərir.

Açar sözlər: Dəli Kür, ədəbiyyat, dil qovşağı, mədəniyyət

Aysu Rzayeva

Azerbaijan University

<https://orcid.org/0009-0009-3594-2173>

rzayevaaysu1309@gmail.com

The Completeness Expressed in "The Dali Kur": The Junction of Literature and Language

Abstract

Literature and language are two powerful fields that constitute the main pillars of culture. In Ismayil Shikhli's work "Dali Kur", the richness of language and the subtle expression of completeness reveal the national values of Azerbaijani literature. Completeness is used in the work to reveal the psychological depth of both human characters and events. These completenesses reflect the development of events and the inner world of the heroes, showing how skillfully language is used in literary analysis. Completenesses act as a means of shedding light on the social and moral issues of Azerbaijani literature in "Dali Kur". For example, the image of the Kura River plays a complementary role both geographically and metaphorically, expressing the lifestyle and flow of the people. The relationships people establish with the river reveal deep layers of meaning through dialogue and description. This emphasizes the power of language in creating images. Completenesses in the work are not just the structure of the language, but also the bearer of national and spiritual values. Ismayil Shikhli's language skillfully reflects the way of thinking, emotions, and daily life of the people. Through these complementarities, "Dali Kur" shows how literature and language can complement each other, and together they have the ability to convey the culture of a people to a wider audience.

Keywords: Dali Kur, literature, language junction, culture

Giriş

İsmayıl Şıxlının "Dəli Kür" romanı Azərbaycan ədəbiyyatının ən dəyərli incilərindən biri olaraq milli kimliyi, tarixi yaddaşı və xalqın mənəvi dünyasını əks etdirir. Əsərdə müəllifin istifadə etdiyi dil yalnız hadisələri nəql etmək üçün vasitə deyil, eyni zamanda personajların psixologiyasını, mədəni mühitin təfərrüatlarını və ümumi həyat fəlsəfəsini təsvir etmək üçün bir güzgü funksiyasını daşıyır. Bu xüsusda tamamlıqların əsərdəki rolu diqqətəlayiqdir, çünki onlar həm dilin struktur zənginliyini, həm də ədəbiyyatın dərin məzmun qatlarını üzə çıxarır. "Dəli Kür"də tamamlıqlar dilin estetik funksiyasını göstərməklə yanaşı, hadisələrin və obrazların daha yaxşı anlaşılmasına şərait yaradır. Kür çayı əsərin əsas obrazlarından biri kimi yalnız coğrafi element deyil, eyni zamanda sosial münasibətlərin, xalqın həyat tərzinin və tarixi dəyişikliklərin simvoludur. Bu nüanslar əsərdə dil və ədəbiyyatın bir-birini necə tamamladığını, milli-mənəvi dəyərlərin mətn vasitəsilə necə ifadə edildiyini açıq şəkildə nümayiş etdirir.

Tədqiqat

İsmayıl Şıxlının "Dəli Kür" romanı Azərbaycan ədəbiyyatının ən parlaq nümunələrindən biri kimi, həm ideoloji məzmunu, həm də dil strukturu ilə oxucunu dərinlən düşündürür. Roman, XIX əsrin sonlarında Azərbaycan cəmiyyətindəki sosial, iqtisadi və mədəni dəyişiklikləri əks etdirir. Müəllif, dövrün problemlərini, o cümlədən ənənə ilə müasirlik arasındakı mübarizəni, məişət həyatının müxtəlif təbəqələrindəki qarşıdurmaları və xalqın azadlıq arzularını dil vasitəsilə ifadə edir. İdeoloji xətt romanda xalqın milli ruhunun və mübarizəsinin əsas mənbəyi kimi təqdim olunur. Romanın ideoloji mahiyyəti, əsasən, fərdlərin ictimai və mənəvi dəyərlərlə üzləşməsində özünü göstərir. Müəllif qəhrəmanların fikirlərini və hərəkətlərini təsvir edərkən, onları bir tərəfdən cəmiyyətin normalarına uyğunlaşdırır, digər tərəfdən isə onların şəxsi inamlarına və dəyərlərinə əsaslanır. Bu ikili dinamika dil vasitəsilə daha da vurğulanır. Tamamlıqların və nitq konstruksiyalarının diqqətlə seçilməsi, hər bir obrazın xarakterini və onların aid olduğu sosial təbəqəni aydın şəkildə əks etdirir (Şıxlı, 1970).

Dil strukturu, ideologiyanın ifadəsində mühüm rol oynayır. Müəllif xalq dilinin zənginliyindən istifadə edərək həm gündəlik məişət danışığını, həm də bədii təsviri ustalıqla birləşdirir. Məsələn, obrazların dialoqlarında istifadə olunan tamamlıqlar onların düşüncə tərzini, hisslərini və münasibətlərini dərinliklə çatdırır. Bu cür dilçilik üslubu, əsərin oxucuya daha yaxın olmasını təmin edir və dövrün reallıqlarını daha aydın təsvir etməyə imkan yaradır.

İsmayıl Şıxlının dil seçimi yalnız bədii təsvir vasitəsi deyil, həm də sosial mesajların ötürülməsi üçün bir alətdir. Yazıçı qəhrəmanlarının danışdığı dilini onların ictimai mövqeyinə uyğunlaşdıraraq, sinfi fərqləri dil vasitəsilə ön plana çıxarır. Məsələn, kəndli təbəqəsi ilə bağlı olan obrazların dili sadə və axıcıdır, bu da onların həyat tərzini və dünyagörüşünü əks etdirir. Eyni zamanda, ziyalıların və ya mülkədarların danışığı daha mürəkkəb və nəzərəçarpan şəkildə fərqli olur. Romanın dil strukturu, müəllifin Azərbaycan ədəbi dilini zənginləşdirmək üçün atdığı bir addım kimi də qiymətləndirilə bilər. "Dəli Kür"də istifadə olunan ifadələr və tamamlıqlar Azərbaycan dilinin incəliklərini və dərinliyini nümayiş etdirir. Bu əsər dilimizin təbii axıcılığını və estetik gücünü oxucuya çatdırır. Eyni zamanda, məişət və bədii ifadənin harmoniyası, ədəbi dilin real həyatı necə təsvir edə biləcəyini nümayiş etdirir.

Beləliklə, "Dəli Kür"də ideoloji məzmun və dil strukturu bir-birini tamamlayır və qarşılıqlı təsir edir. Müəllifin ustalıqla yaratdığı bu vəhdət, əsərin həm tarixi, həm də bədii dəyərini artırır. Romanın dili yalnız keçmişə təsvir etmək üçün deyil, eyni zamanda oxucuya müəyyən mənəvi mesajlar ötürmək üçün güclü bir vasitədir. Bu da "Dəli Kür"ün Azərbaycan ədəbiyyatının zirvələrindən biri olmasını təmin edir.

İsmayıl Şıxlının "Dəli Kür" romanında tamamlıqların dilçilik baxımından təhlili, əsərin mətn quruluşunu və bədii ifadə gücünü dərk etmək üçün vacib məqamlardan biridir. Romanda istifadə olunan tamamlıqlar obrazların daxili dünyasının, sosial mövqeyinin və hadisələrə baxış tərzinin ifadəsi üçün mühüm vasitədir. Müəllifin tamamlıq seçimi, əsərin üslub və semantikasını formalaşdırmaqda xüsusi rol oynayır (Hüseynov, 2015).

Beləliklə, "Dəli Kür"də mədəniyyətin dilə əks olunması əsərin bədii quruluşunun ayrılmaz hissəsidir. Müəllifin istifadə etdiyi dil vasitəsilə Azərbaycan xalqının həyat təzi, mənəvi dəyərləri və

mədəni xüsusiyyətləri aydın şəkildə oxucuya çatdırılır. Bu dilçilik yanaşması təkcə əsərin estetik dəyərini artırmır, həm də oxucunu xalqın keçmişinə, onun ənənələrinə və dəyərlərinə daha dərinlən baxmağa sövq edir.

İsmayıl Şıxlının "Dəli Kür" romanında fərdi söz istifadəsi əsərin bədii gücünü artıran əsas amillərdən biridir. Müəllif, hər bir obrazın xarakterinə uyğun fərdi söz ehtiyatı formalaşdıraraq, onların sosial mövqeyini, psixoloji vəziyyətini və düşüncə tərzini dil vasitəsilə təqdim edir. Bu yanaşma, əsərin canlı və real təsir bağışlamasına səbəb olur, eyni zamanda oxucu ilə personajlar arasında emosional bağ yaradır (Məmmədov, 2002).

Tamamlıqların struktur müxtəlifliyi də obrazların xarakterizasiyasında mühüm rol oynayır. Sadə düz tamamlıqlar konkret fəaliyyətləri və hadisələri təsvir etmək üçün istifadə olunur, məsələn, "iş görmək", "yol getmək". Dolayı tamamlıqlar isə obrazların daxili dünyasını və sosial əlaqələrini açmaq üçün daha geniş imkanlar yaradır. Məsələn, "onunla mübahisə etmək", "bir işə qarışmaq" kimi tamamlıqlar obrazların digər personajlarla münasibətlərini və sosial mühitdəki mövqelərini təsvir edir. Obrazların psixoloji xarakterizasiyasında tamamlıqların məcazi mənası xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, "ürəyini sıxan dərd", "gözlərinin qarşısında itən xəyallar" kimi ifadələr personajların daxili gərginliyini, kədərini və həyatın çətinlikləri ilə mübarizəsini ifadə edir. Bu cür tamamlıqlar, eyni zamanda, əsərin bədii təsir gücünü artıraraq, oxucunun obrazlarla emosional əlaqə qurmasını asanlaşdırır (Əhmədov, 2010).

Romanda ədəbiyyat və dilin sintezi, obrazların və hadisələrin iç dünyasını, xarakterlərini açmaqla yanaşı, həm də sosial və tarixi reallıqları təhlil etməyə imkan verir. Müəllif, sadə və anlaşıqlı bir dil vasitəsilə dövrün mürəkkəb sosial strukturlarını və mədəni dəyərlərini oxucuya təqdim edir. Məsələn, kənd həyatını təsvir edərkən dilin sadəliyi, həmin mühitin real və təbii görünməsini təmin edir, eyni zamanda obrazların iç dünyasındakı gərginliyi və konfliktləri ifadə edən dil formaları əsərə emosional dərinlik qatır.

Ədəbiyyat və dil arasındakı sintezə, məcazi ifadələrin istifadəsi də öz təsirini göstərir. Müəllif, obrazların duyğusal vəziyyətlərini yalnız birbaşa dillə deyil, həm də metaforik və simvolik ifadələrlə açır. Məsələn, çayın təsviri, yalnız təbiət mənzərəsi kimi deyil, həm də obrazların daxili vəziyyətini, çətinliklər və azadlıq mövzularını simvollaşdırır. Bu sintez, dilin yalnız kommunikasiya vasitəsi olmadığını, həm də hər bir cümlənin, hər bir ifadənin daha dərin mənalar daşdığını göstərir (Quliyev, 2008).

Sintez edilmiş ifadələrin digər bir əhəmiyyətli tərəfi isə oxucunun əsəri daha çox hiss etməsi, onun bədii məzmununu daha dərinlən qavramasıdır. Dil və ədəbiyyat arasındakı qarşılıqlı əlaqə sayəsində, oxucu yalnız obrazların hərəkətlərinə deyil, onların iç dünyasına və sosial əlaqələrinə də bələd olur. Şıxlı, ədəbiyyatın gücünü dilin sərhədlərini aşan bir şəkildə istifadə edərək, hər bir məqamda bir növ psixoloji və sosial təcrübə yaradır.

Zamanın təsviri də romanın dilində mühüm rol oynayır. Zamanın keçishi və məkanın dəyişməsi, əsərin ruhunu və ümumi tematik çərçivəsini qurur. Romanın başlanğıcında və sonundakı zaman aralıqları arasındakı fərqlər, əsərin strukturunu gücləndirir. Müəllif zamanın keçişini yalnız gündəlik həyatın ritmi ilə deyil, həm də obrazların daxili aləminin dəyişməsi ilə birləşdirir. Zaman, hər bir obrazın şəxsiyyətinin və həyat yolunun formalaşmasında mühüm rol oynayır. Dəyişən zaman, həm də tarixi reallıqları və sosial vəziyyətləri nəzərə alaraq, obrazların həyatında baş verən dönüş nöqtələrini vurğulayır (Hüseynov, 2015).

Məkan və zamanın təsvirində dilin istifadə etdiyi təbiət təsvirləri və ətraf mühitlə bağlı tamamlıqlar çox əhəmiyyətlidir. Şıxlı, əsərin təbiətini çox dəqiq və zəngin şəkildə təsvir edir. Bu təsvirlər yalnız fiziki mühitlə bağlı olmur, həm də həmin mühitin obrazların iç dünyasına təsirini göstərir. Məsələn, gecə və gündüzün dəyişməsi, təbiətin müxtəlif hallarının təsviri obrazların emosional vəziyyətləri ilə uyğunlaşır. Müəllifin dilindəki ritmik dəyişikliklər və təsvirlər, zamanın keçişini, tarixi hadisələrin inkişafını və obrazların həyatlarının müxtəlif mərhələlərini oxucuya daha təsirli şəkildə çatdırır (Əsgərov, 1981).

Zamanın və məkanın təsviri, əsərin tematik quruluşunda da mühüm yer tutur. Romanın qəhrəmanları bir çox hallarda müxtəlif məkanda və zaman kəsiklərində hərəkət edir, amma hər bir məkan və zaman dil vasitəsilə özünəməxsus bir mənaya çevrilir. Məsələn, kəndin təsviri, tarixi bir

zaman dilimindəki həyatın sadəliyini və təbii şəraitini göstərir. Lakin şəhər və ya şəhər ətrafı mühitin təsvirində sosial təbəqələşmənin, dəyişən həyat tərzinin və mədəniyyətin təsirini görmək olur. Müəllif zaman və məkan bir-biri ilə əlaqələndirərək, oxucuya hər bir hadisənin və obrazın gerçək dünyadakı mövqeyini və yerini göstərir. Beləliklə, "Dəli Kür" romanında məkan və zamanın dil vasitəsilə ifadəsi, yalnız fiziki reallıqları əks etdirmir, həm də obrazların daxili dünyasını, onların emosional və psixoloji vəziyyətlərini təqdim edir. Şıxlı, məkan və zamanın təsvirini dilin ifadə imkanları ilə birləşdirərək, əsərin bədii dəyərini artırır. Bu yanaşma, oxucuya əsərin hər bir məqamında daha dərin mənalar, paralellər və simvolik əlaqələr görməyə imkan verir (Rzayev, 1998).

İsmayıl Şıxlının "Dəli Kür" romanı yalnız bədii bir əsər olmaqla kifayətlənmir, həm də Azərbaycan dilinin inkişafına böyük təsir göstərmiş bir əsərdir. Şıxlı, romanında dilin zənginliyini və dərinliyini nümayiş etdirərək, Azərbaycan ədəbiyyatının və dilinin müasir dövrdəki yerini və inkişaf istiqamətini göstərmişdir. Müəllifin istifadə etdiyi dil, sadəlik və təbii ifadələrdən mürəkkəb bədii konstruksiyalara qədər geniş bir spektri əhatə edir və bu, əsərin dilinin çox yönlü olmasına səbəb olur (Əsgərov, 1981).

Romanın dilindəki təbiət təsvirləri və kənd həyatının təqdimatı, dilin daha zəngin və ifadəli bir şəkildə istifadə olunmasına imkan yaratmışdır. Şıxlı, kənd həyatının sadəliyini və təbiət ilə olan əlaqəni həmçinin dilin poetik imkanları ilə göstərmişdir. Müəllifin əsərindəki bədii təhlil və detallı təsvirlər Azərbaycan dilinin ifadə imkanlarını genişləndirmiş, eyni zamanda dilin təbiətə və insanların daxili aləminə olan bağlılığını ortaya qoymuşdur. Bu, dilin estetik dəyərini artırmış və onun ədəbiyyatdakı rolunu daha da gücləndirmişdir (Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri, 1967).

Nəticə

İsmayıl Şıxlının "Dəli Kür" romanında dil və ədəbiyyatın qovşağı tamamlıqlar vasitəsilə özünü aydın şəkildə göstərir. Əsərdə tamamlıqlar yalnız dilin texniki elementi deyil, həm də məzmunun dərinliyini açan, obrazları və hadisələri daha təsirli edən vasitələrdir. Kür çayı kimi obrazlar və onların ətrafında qurulan tamamlıqlar vasitəsilə müəllif xalqın mənəvi və mədəni dəyərlərini təsvir edir, milli kimliyi ifadə edir. Tamamlıqların ustalıqla istifadəsi əsərin bədii təsir gücünü artırır və oxucunu hadisələrin axarına daha dərinlən bağlayır. Dilin bu şəkildə işlədilməsi, yalnız ədəbi ustalıq nümunəsi deyil, həm də milli irsin qorunub saxlanması və gələcək nəsillərə çatdırılması üçün mühüm vasitədir. Bu baxımdan, "Dəli Kür" həm dilin estetik imkanlarının araşdırılması, həm də ədəbiyyat vasitəsilə tarixi və mədəni dəyərlərin təbliği üçün misilsiz nümunədir.

"Dəli Kür" yalnız ədəbiyyat nümunəsi kimi deyil, həm də dil və tamamlıqların bir-birini necə tamamlaya biləcəyini göstərən bir əsərdir. Əsər vasitəsilə Azərbaycan dilinin zənginliyi və onun milli mədəniyyətin ifadəsindəki rolu bir daha təsdiqlənir. Bu, həm müəllifin, həm də ümumilikdə ədəbiyyatın xalqın mənəvi inkişafına töhfəsinin qiymətli bir göstəricisidir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri*. (1967).
2. Əhmədov, S. (2010). *Azərbaycan dilində bədii ifadə və tamamlıqlar*. "Azərkitab" Nəşriyyatı.
3. Əsgərov, H. (1981). *İsmayıl Şıxlının yaradıcılığı*. Yazıçı.
4. Hüseynov, Ə. (2015). *Azərbaycan ədəbiyyatının dil xüsusiyyətləri*. "Nurlan" Nəşriyyatı.
5. Quliyev, T. (2008). *Azərbaycan dilinin ədəbiyyatdakı funksiyaları*. "Elmi Nəşriyyat" Nəşriyyatı.
6. Məmmədov, C. (2002). *İsmayıl Şıxlı və Azərbaycan ədəbiyyatında dilin rolu*. "Gənclik" Nəşriyyatı.
7. Rzayev, İ. (1998). *Şıxlının əsərlərində dil və ədəbiyyat*. "Azərnəşr" Nəşriyyatı.
8. Şıxlı, İ. (1970). *Dəli Kür*. "Şərq-Qərb" Nəşriyyatı.

Daxil oldu: 01.10.2024

Baxışa göndərildi: 27.11.2024

Təsdiq edildi: 15.01.2025

Çap olundu: 28.02.2025